

Антония Велкова-Гайдаржиева
St Cyril and St Methodius University
of Veliko Tarnovo
velkova_a@abv.bg
ORCID: 0000-0001-9856-5453

Яворов post mortem

**Михаил Неделчев. *Яворовата година на траура*.
Юбилейно библиофилско издание.
София–Поморие: Нора 2000, 2014.**

ABSTRACT: Velkova-Gaidardzhieva Antonia, Яворов post mortem. (*Yavorov Post Mortem*) "Poznańskie Studia Slawistyczne" 17. Poznań 2019. Publishing House of the Poznań Society for the Advancement of the Arts and Sciences, Adam Mickiewicz University, pp. 379–387. ISSN 2084-3011.

Yavorov Year of Mourning by Mikhail Nedelchev is a ritual book dedicated to the most scorching deadly love affair in the history of the Bulgarian intelligentsia. This text is not a traditional literary-historical one, but an intimate reconstruction of the intolerable tragedy of the pre-death Yavorov year. It is argued that the poet's being is not in the world, it is a being in and with death. The superconsciousness of death is an intimate experience for Yavorov, an act of insight.

KEYWORDS: Yavorov Year; ritual book; being in and with death; intimate reconstruction

Яворовата година на траура е различно, не като другите, издание. То по особен начин артикулира потресаващата Яворова трагедия, преживяна като общобългарска, но и мощния култ, съграден от поколенията, към ясновидещия „поет на нощта“. Тази книга ритуализира, но и в някаква степен „отелесява“, прави „сетивна“ трудноформулируемата ни връзка с „енигмата“ Яворов. Тя за пореден път възкресява, но и церемониално „препогребва“, така както се полага, гениалния български поет.

Имам специално отношение към посмъртните ритуали, свързани с погребалните полета, към жестовете на публична почит спрямо творческите и героическите личности, към „архивите“ на паметта.

Михаил Неделчев е автор, който виртуозно борави с ритуалните пластове на словото. Именно на него принадлежи важната, духовноенергетичната за културното ни битие идея – през времето между края на ноември 2013 и октомври 2014 година да се поменуват душите на двамата разтърсващо влюбени Лора (Дафина) и Пейо (Явор), но и да се преживява интимно и колективно годината на траур, белязана от най-изпепеляващата смъртоносна любовна връзка в историята на родната интелигенция. Тази книга неудържимо ни въвлеча за сетен път във „великата българска трагедия с двойното самоубийство“ (Неделчев, 2014, 3) в нощта срещу 30 ноември 1913 г.

Първият текст в библиофилското юбилейно издание, отпечатано в 300 екземпляра, от които първите 50 са подписани от автора, е траурно ритуален (*Слово за обявяване на Яворовата година на траура в театрална работилница „Сфумато“ преди представлението от 30 ноември 2013 г. на пиесата „Нирвана“ от Константин Илиев в постановка на проф. Иван Добчев*). Той не само въвлеча в едно общо, съборно мислене за Яворовите *други, не-тукашни* преживявания, за Яворовия пограничен живот в смъртта, за поетовата непосилна „авантюра“ между кошмара на земните видения и миража на небесните богоявления. Този текст едновременно отваря и затваря травми, белези на културната памет, на българското интелигентско съзнание. Този текст ни повежда към „свещената и всепроклета дума“ (Яворов, 1992, 125) в Яворовия живот и в Яворовата поезия – *смъртта*. Защото „сянката на смъртта винаги е била над фигурата на Яворов“ (Неделчев, 2014, 3). Авторът в едно и също време ни изправя пред и ни вади от бездната, слага пръст в символичните рани, но се опитва и да ги лекува. Макар и да знае, че лечение от страданието по яворовски няма.

Яворовата година на траура е дълбоко преживян, изстрадан, преболедуван ритуал. За големия български яворовед поетовата смърт е събитие, което силно афектира, драматично разтърсва, бележи зави-наги съвременници и следовници.

Вторият текст е озаглавен *Сюжети за Лора post mortem*. Това са думи, родени „вътре в Яворовия свят“ (с. 26), както се изразява Иван Станков в писмо до автора. Сто години след кончината на Яворов встрастеният изследовател на литературната му личност живее във

и със дълбините на неговия свят, мисли и чувства, усеща и изговаря преживяванията и текстовете на поета с „езика на самия Яворов мит – без дистанция“ (с. 27). В този текст става дума за една „*метафизика на присъствието*“. В него са някак физически осезаеми болезнените конвулсии по лицето на страдащия полусляп след неуспешния опит за самоубийство творец и абсолютната самота в смъртта на неговата съпруга. Яворов е българският всевидещ поет, който се вглежда в живота през процепа на смъртта; който неумолимо ни тегли оттатък прага, *от другата страна*, за да ни съприкоснови с лицето на неназовимото. Но с кончината на любимата му Мина през 1910 и най-вече със самоубийството на съпругата му Лора белязалият цялата му поезия копнеж към смъртта „престава да бъде само умонастроение, а кулминира в неотвратима съдба“ (с. 5).

Сюжетите за Лора post mortem не е традиционна литературно-историческа, а *интимна* реконструкция на непоносимата трагика на предсмъртната Яворова година. Това е текст на близкото, емпатичното литературоведско и човешко четене. Текст на *разбирането*, което ангажира емоционално и интелектуално тълкувателя, „защото с двойното самоубийство се отключва и (вероятно) уникалното в световната култура едногодишно битие на Яворов в смъртта“ (с. 5). Тук не просто са обективирани „психическите факти“, а са про-видени и пре-живени „сюжетите на тази първа посмъртна Лорина година – докато нейният любим е в своето битие в смъртта“ (с. 5).

Най-ярък застъпник на „биографичното“ като разрез на културата в българското публично пространство, М. Неделчев убеждава, че „когато човек се занимава същностно с Яворов, трябва да знае: ще преживее в някаква степен, през своя собствен биографически отрязък от време, трагизма от битието на поета“ (с. 5).

Михаил Неделчев е съвременният български литературовед, който вече няколко десетилетия се чувства *призован* да мисли Яворовия живот и Яворовата смърт, да преоткрива отново и отново Яворовата трагедия, да бди над Поетовата памет. Така сто години след самоубийството на Лора вживеният изследовател ще открихне завесите около нейната смърт и погребение, но и ще я види – *самата нея* – в смъртта...

Първият развълнувано разказан сюжет е „Обсебването на Лора: другите“. Става дума за опита на близки и роднини да присвоят

физически, да обсебят духовно мъртвата Яворова жена – „една от най-позорните и най-отвратителните като гледки истории в българския обществен живот“ (с. 6). М. Неделчев е автор, който, изграждайки комплексния образ на даден творец за поколенията, се потапя в „археологията“ на естетизирания литературен бит, във всички важни щрихи и детайли от живота на писателя. В настоящия етюд обаче литераторът разгръща *бита на смъртта* на Яворовата любима. И така ни въвлича в траурната атмосфера около кончината на Лора Каравелова-Яворова.

Безспорно усредненото българско колективно съзнание трудно може да премине отвъд жестоката хлевоуста мълва, отвъд тенденциозните гледни точки на роднините, отвъд профаниращите сензации на жълтата преса, за да стигне до сърцевината на този свръхтрагически смъртоносен любовен сюжет. М. Неделчев обаче прониква зад привидностите до същностите, за да сподели своите проникания за ада и мъката на една съдбовна любов.

В сюжета около смъртта и погребението на Лора са открити следните „субекти“: бившият съпруг д-р Иван Дренков, „пажовете“ на останалата в Петербург г-жа Екатерина Каравелова, синът Петко, отхвърлените кандидат-любовници Андрей Протич и Григор Василев, изоставените след брака Лорини приятелки и „други“. М. Неделчев ги представя като „действащи лица“ в разигралата се драма от последния месец на 13-а година. „Патосът“ на всички деяния на бившия съпруг, на родствениците и приятелите е да се покаже на обществото, че Лора не е Яворова, че поетът я е прелъстил и отнел от високото, благоприличното общество и че мъртва тя може да бъде обратно взета от насилника, неин убиец:

Но във воайорското присъствие и участие на някои от тях има един силен допълнителен нюанс: това е желанието да се уязви, да се засегне Яворов именно като съпруг, като мъж; чрез гледането на голото тяло на жена му той да бъде и „обезчестен“, да бъде подложен на едно грубо поругание; чуваме сякаш вой на хиени и чакали – сега тя е т я х н а“ (с. 6).

„Разказвачът“ като че ли е в позицията на свидетел. Макар и сто години след случилото се, той е там – в болницата при изтерзания съпруг и при „отнетата“ от него мъртва жена. М. Неделчев влиза вътре в изкусно прикрития йезуитски замисъл на близките: при положение,

че Лора се е самоубила, чрез *създаването на мита за Яворов като неин убиец* „се засилва възможността тя да бъде «оневинена», да не бъде третирана като престъпила нормите на добропорядъчността, да бъде върната – макар и посмъртно – в лоното на доброто общество, да не бъде оставяна всред окаяните“ (с. 7).

Имаме усещането, че литераторът е присъствал на погребението на влюбената до смърт жена; че е влизал в мислите на нейните родственици, организирани „този зловещ карнавал с тридневното излагане на мъртвото тяло за поклонение в полуразрушената ротонда „Свети Георги“, с прекалено цветното гримиране – да бъде като жива, с прекомерно демонстративните скръбни емоции“ (с. 8). Най-сетне, че е приседнал в близост до скръбния и самотен поет (както безрезервните му приятели тогава), който е вече в своето *битие в смъртта*.

Вторият разгърнат сюжет е *Посмъртната самота на Лора*. В него дочуваме покъртителния „глас“ на покойната, която, обградена от благовидните жестове на роднините, остава абсолютно сама, неразбрана. Близките отказват да приемат *различността* ѝ след обричането на любимия; отказват да проумеят нейната новонамерена същност „така ясно изразена и демонстрирана в жестове, в писма, във всекидневни реплики, в цялостното ѝ поведение, в несъобразяването с т.нар. обществено мнение“ (с. 9). Но там, край мъртвата Лора, трагически отсъства Съпругът, Любимият, Поетът. А той, низвергнат, охулен, отстранен и обвинен, вече пътува „подир сенките на облаците“.

Явороведът предлага три различни, но еднакво приемливи тълкувания на самоубийствения жест на Лора: доброволното прекъсване на живота като прекъсване на всички земни терзания; като проява на краен афект в конкретна житейска ситуация; като отправено сетно доказателство за безграничната любов към избрания мъж. Третата „версия“ е най-същностната, най-близката до любовното изгаряне на Лора, до безусловната ѝ отвореност към любимия, до изчерпването на живота и вселената с него – с „мой мили Пейо“. Смъртта на Лора е поднасянето на цялата любов – настойчива, болезнена, смъртно опасна, но безмерна, огромна, безгранична: „Самоубийството на Лора не е заличаване на Яворов, не е унищожаване на любовта. Нейната смърт е зов към Яворов. И въвличането в смъртта чрез тази любов бе неизбежно. Яворов не можеше да не отговори на този зов“ (с. 11).

И третият предложен *post mortem* сюжет е *Съединяването с Лора: Яворов*. Истинското познаване на Лора от страна на нейния съпруг, според интерпретатора, се случва в най-мъчителната, в най-разтърсващата – в годината на разпятието. При това не като еднократен акт, а като процес. Поетът *знае*, че пълното, безостатъчно съединяване с любимата е възможно единствено в смъртта. Проникновено и съпричастно е разтълкувано предсмъртното Яворово „Завещание“ с търсеното *абсолютно сливане* на „Явор“ и „Дафина“. Благодарение най-вече на М. Неделчев българите преживяват отново и отново трагизма на Яворовия път към смъртта, но и сливането на Лора и Пейо в смъртта като сакрален акт.

Именно в смъртта мъртвата съпруга носи със себе си цялата беззащитност и цялата власт. Невъзможно е поетът да откаже да я последва. Със самоубийството на Лора, но и преди това, още при обвързването си с нея, той вече е въввлечен в ситуация, в която е „задължен без вина“. Той няма право, а и не иска, да я остави сама в смъртта.

Последният „ескиз“, поместен в тази малка по обем, но дълбоко въздействаща книжка, е озаглавен „Битие в смъртта. Яворов в годината от 30 ноември 1913 до 16 октомври 1914 г.“ (Слово/Доклад за Кръглата маса *Яворовата година на траура*, Чирпан, 14 януари 2014 г.).

Годината между 30 ноември 1913 и 16 октомври 1914 трудно може да бъде понесена, осмислена, изговорена. Изследователят си дава сметка, че описанието на екзистенциалната ситуация на поета в този *немислим* отрязък от време изисква „някакви липсващи думи“ (с. 14). Литературоведът предлага формулата „битие в смъртта“. Защото в тези тежки, непомерни дни „Яворов е повече във смъртта, отколкото във/при живота“. Това е времето на „безмълвието гробно на нощта“ (Яворов, 1992, 128), в което поетът *носи опита на смъртта в себе си; в което живее смъртта*.

Изхождайки от екстатично създадената монографична студия на големия български критик Иван Мешеков по повод двадесетгодишнината от самоубийството на Яворов („Яворов поет богоборец“), съвременният интерпретатор изказва възражението си, че доминиращото яворовско умонастроение не е страх от смъртта, а по-скоро страх в смъртта. Тезата на Мешеков за страха от смъртта като основно чувство в Яворовата лирика обаче не бива да се възприема буквално,

както не бива да се чете буквално и заглавието на критическата му студия. Литераторът има предвид *страх-прозрение* в смъртта „като свръхсмисъл вековечна“, всесъщност, всебитие“ (Мешеков, 1989, 526). Яворов, подчертава Мешеков, е пророк на смъртта. А да бъдеш пророк на смъртта, да говориш, знаеш, живееш смъртта, означава да бъдеш земен и отвъден едновременно. Яворов е българският поет, който изрича отсъстващото; който не се страхува да премине границата и да погледне в „лицето“ онова, което не може да бъде видяно.

Яворовата година на траура, твърди М. Неделчев, се преживява от поета най-вече като траур по Лора, но и като получено свръхзнание за смъртта чрез неговото собствено първо самоубийство. Това е година на узнаването на смъртта в бездната, след като „всичко е изчерпано“. Да живееш с неведомото, да го усещаш без да го виждаш, е трагическо изпитание. Битието на Яворов не е в света, то е *битие във и със смъртта*. Усещането, свръхзнанието за смъртта у Яворов е съкровено, интимно преживяване, *акт на прозиране*: „От истинското *de profundis* изкуство не може да излезе, да се роди. То няма нужда от изкуство, то не се изразява с достъпни средства. До него други нямат достъп“ (Неделчев, 2014, 20). То е реалност от друг, незнаен, порядък – отвъд предела на погледа, отвъд времето на живота...

Със самоубийството си Лора е разстроила редовете – семейни, родови, приятелски, обществени. Сливането на Лора и Пейо в смъртта вдвоява ред в хаоса. Михаил Неделчев е прав, че Яворовото битие в смъртта е без аналог в световната култура, че то е над-биографическо, свръх-биографическо. Да живееш в смъртта почти година, сдобивайки се с други сетива, с различно знание, е непосилно човешко бreme, но и „благовещение“, духовно величие. „Смъртта на Яворов е единствената възможност Лора да бъде защитена. Лора може да бъде постигната само в смъртта“ (с. 24) – есенциално ще изрече своите пронищания литературоведът.

В годината на Яворовия траур любовта към отишлата си и очакваща съпруга си Лора е силно променена, метаморфозизирана. Това е любов към трансцендентната, към абсолютната любима. Затова смъртта става още по-желана, още по-примамлива. Смъртта за поета е изгубила заплахата си, тя е единственото негово освобождение и спасение. Той вече е преживял и прежалил живота в името на смъртта. Спокоен

е пред смъртта, усещайки, че тя не може да му отнеме нищо. Яворов избира смъртта, за да победи непобедимото, за да провиди неявеното. Яворовият куршум спира тясната очевидност на живота, за да се слее „отвъд сребровъздушните стени на кръгзора“ с любимата. Яворов *знае* защо напуска живота и защо умира. Ясновидецът единствен разбира, че „само там, в смъртта, той, този живот, може да придобие своята цялост, своята завършеност“ (с. 24).

Сякаш там, на самия ръб, на самия предел, преди любимият поет да потегли към своята „мила Лора“, за да се съедини с Нея окончателно и безвъзвратно, е застанал авторът на тази необикновена книга. И е разчел, разбрал, проумял *най-главоломните дълбини на духа му, най-смъртоносните стрели на мисълта му, най-страховитите копнения на любовта му*.

Михаил Неделчев устоява през годините не само собствения си персонален култ към гениалния български Поет, но и колективния – литературоведски и общобългарски – култ към него. Според архетипа култът има колективен характер, извършва се от едновежди и е форма на общение с божественото. Несъмнено на Яворовия мит вече сто години след смъртта на поета са подвластни не едно и две поколения литературни изследователи и почитатели. Невъзможно е без чувство на *почит и обожание* към дадена личност да се постигне автентична култова форма на признателност и вяра в нейния вечен живот, тъй като „външният култ, който не се вдъхновява от вътрешна религиозност, е мъртва форма и суетна показност“ (Чифлянов, 1997, 45). С Яворовата година на траура М. Неделчев и неговите съмишленици възкресяват една традиция на провеждане на силни акции във връзка с годишнините от смъртта му. Акции, в които през десетилетията участват най-безспорните имена на българския духовен живот. Защото, както настоява Пол Рикьор, никой няма власт над времето на страдание и над времето на траур (Рикьор, 1997, 121).

„Яворовата година на траура“ от 2014 е повече от ритуален жест. Това издание е много специално, много съдбовно за общността ни културна памет, за безутешните ни земни дни, но и за метафизически-те ни преживявания.

Литература

- Мешеков, И. (1989). *П. К. Яворов – поет богоборец*. В: И. Мешеков. *Есета, статии, студии, рецензии*. Съст. С. Султанов. София: Български писател, с. 520–569.
- Неделчев, М. (2014). *Яворовата година на траура*. Юбилейно библиофилско издание. София–Поморие: Нора 2000.
- Рикьор, П. (1997). *Разговор за демокрацията*. В: *Езикът на желанията. Сборник, посветен на Пол Рикьор*. Съст. М. Неделчев, М. Огойска. София: Дружество Гражданин, с. 140–148.
- Чифлянов, Б. (1997). *Литургика*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Яворов, П. (1992). *Подир сенките на облаците. Стихотворения*. Велико Търново: Университетско издание „Св. Св. Кирил и Методий“.